

Ο ΦΟΥCAULT ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑΣ

ΚΥΡΚΟΣ ΔΟΞΙΑΔΗΣ

Ίσως το πιο ενδιαφέρον στοιχείο που σχετίζεται με τον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας* του Michel Foucault, ο οποίος εκδόθηκε πρόσφατα σε νέα ελληνική μετάφραση,¹ είναι ότι αποτελεί εισαγωγή σε ένα έργο που δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Ακριβέστερα: που δεν άρχισε καν. Ο δεύτερος² και ο τρίτος τόμος³ που βγήκαν το 1984 –το έτος του θανάτου του– δεν έχουν καμία σχέση με το αρχικό σχέδιο όπως είχε παρουσιαστεί από τον Foucault οχτώ χρόνια νωρίτερα. Το εξηγεί αυτό ο ίδιος ο Foucault στην Εισαγωγή του δεύτερου τόμου, εκθέτοντας ταυτόχρονα και τους λόγους που τον οδήγησαν σε αυτή τη ριζική μεταστροφή τού προσανατολισμού της δουλειάς του. Η μεταστροφή συνίστατο στο ότι, στους δύο ύστερους τόμους, ο Foucault ασχολείται με κείμενα της ελληνικής και της ρωμαϊκής αρχαιότητας που αφορούν τις απαρχές των τρόπων με τους οποίους «ο δυτικός άνθρωπος οδηγήθηκε στην αναγνώριση του εαυτού του ως επιθυμούντος υποκειμένου», ενώ ο πρώτος τόμος μάς εισάγει στη μελέτη των νεοτερικών δυτικών σεξουαλικών λόγων και πρακτικών.

«Νεοτερικών δυτικών». Άλλο «νεοτερικός», άλλο «δυτικός». Αρεσκόμαστε εμείς οι Έλληνες να θεωρούμε τα δύο περίπου ταυτόσημα, κατοχυρώνοντας κατ' αυτόν

Ο Κύρκος Δοξιάδης διδάσκει κοινωνική θεωρία και κοινωνιολογία στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

τον τρόπο την αρχαιοελληνική καταγωγή όχι μόνο του δυτικού πολιτισμού αλλά και της νεοτερικότητας. Και υπάρχει βεβαίως η τάση σε μεγάλο μέρος της σύγχρονης σκέψης, ενός άμεσα ή έμμεσα εγγελιανού προσανατολισμού, να συγκροτείται μια λίγο-πολύ ενιαία εικόνα της εξέλιξης του Ευρωπαϊκού Πνεύματος από την ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα μέχρι τον Διαφωτισμό και τη σύγχρονη Δύση. Όχι όμως στην προσέγγιση του ίδιου του Foucault, που είναι ο στοχαστής της λεπτομέρειας και του συγκεκριμένου, της μερικότητας και της μοναδικότητας, της ασυμμετρίας και της ασυνέχειας, της αποφυγής της γενίκευσης και των πάσης μορφής ολοποιήσεων. Γι' αυτό και στην Εισαγωγή του δεύτερου τόμου είναι σχεδόν απολογητικός. Δικαιολογεί μεν την απόφαση για αυτή του τη μεταστροφή, αλλά δέχεται ότι πρόκειται όντως για ριζική μεταστροφή. Κατά μία έννοια, λοιπόν, είναι σχεδόν σαν να αποκηρύσσει τον πρώτο τόμο.

Τι το ενδιαφέρον, λοιπόν, έχει ένας «ξέμπαρκος» εισαγωγικός τόμος, ένα προσχέδιο ενός σχεδίου που δεν κατόρθωσε ποτέ να ευοδωθεί; Το ενδιαφέρον πρώτα απ' όλα προκαλείται από το ότι δεν θα ήταν υπερβολικά παρακινδυνευμένο να υποθέσουμε ότι ίσως πρόκειται για το βιβλίο εκείνο του Foucault που έχει ασκήσει τη μεγαλύτερη επιρροή, με τουλάχιστον τρεις διαφορετικούς τρόπους.

Πρώτον, σε ένα επίπεδο γενικό, θεωρητικο-μεθοδολογικό, πρόκειται για το βιβλίο εκείνο στο οποίο διατυπώνονται κατά τον εναργέστερο και συστηματικότερο τρόπο οι απόψεις του για την εξουσία εν γένει. Για την έννοια, δηλαδή, για την επεξεργασία της οποίας ο Foucault έχει γίνει ευρύτερα γνωστός.

Δεύτερον, σε ένα επίπεδο θεματικά κάπως πιο συγκεκριμένο, οι απόψεις του Foucault για τη σεξουαλικότητα ως κοινωνικο-ιστορικά συγκροτημένη κατασκευή της νεοτερικής Δύσης είναι μάλλον η πιο συχνή και η πιο «έγκριτη» θεωρητική αναφορά των πιο ριζοσπαστικών ρευμάτων των νέων κοινωνικών κινημάτων (φεμινισμός, δικαιώματα των ομοφυλόφιλων).

Και τρίτον, είναι το βιβλίο εκείνο η ανάγνωση του οποίου έχει εμπνεύσει ορισμένους από τους –κατά τι μεταγενέστερους του Foucault– σπουδαιότερους σύγχρονους στοχαστές. Αναφέρομαι κυρίως στον Giorgio Agamben και στην Judith Butler.

Είναι κοινός τόπος πως ένα βιβλίο από τη στιγμή της έκδοσής του δεν ανήκει στον συγγραφέα αλλά στους αναγνώστες του. Κατά συνέπεια, ο ριζικός αναπροσανατολισμός του Foucault στους επόμενους δύο τόμους ούτε στο ελάχιστο αναιρεί τη σημασία της τεράστιας επιρροής που άσκησε ο πρώτος.

Το ενδιαφέρον όμως του πρώτου τόμου δεν περιορίζεται στο ότι άσκησε τόσο σπουδαία επιρροή, παρότι αποτελεί εισαγωγή ενός έργου που δεν έγινε. Ίσως κάτι πιο

ενδιαφέρον ακόμα έχει να κάνει με αυτό καθ' εαυτό το γεγονός της εισαγωγής που έμεινε χωρίς έργο στο οποίο εισάγει. Μια εισαγωγή, ιδίως όταν εμφανίζεται υπό μορφή ολόκληρου τόμου που συγγράφεται και εκδίδεται *πριν* από το κυρίως έργο, δεν μπορεί παρά να αποτελεί *συστηματική διατύπωση υποθέσεων*. Αν απαλλαγούμε από μια μάλλον αφελή εμπειριστική άποψη που θέλει τη θεωρία να έρχεται *κατόπιν εορτής* και να διαμορφώνει τις προτάσεις της στηριζόμενη στα πορίσματα της ιστορικής ή εμπειρικής έρευνας, θα μπορούσαμε ίσως να συμφωνήσουμε ότι το έργο μιας σχετικά αυτόνομης, εκτενούς και προϋπάρχουσας εισαγωγής αφενός και εκείνο της θεωρίας αφετέρου είναι *ένα και το αυτό*: η συστηματική διατύπωση υποθέσεων – που *καθοδηγούν* την εμπειρική ή ιστορική έρευνα και που *μπορεί* ή που *μπορεί να μην* επαληθευτούν από αυτήν. Το δεύτερο ισχύει εφόσον τίθεται ζήτημα επαληθευσης: δεν είναι απαραίτητο πάντοτε μια θεωρητική διατύπωση να είναι εμπειρικά επαληθεύσιμη ή μη.

Ο πρώτος τόμος της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας* του Foucault, εξαιτίας μιας «ειρωνείας της συγκυρίας», εξαιτίας δηλαδή ακριβώς του γεγονότος ότι παρέμεινε μια «σκέτη», «ξεκρέμαστη» εισαγωγή, αποτελεί *το μόνο αμιγώς θεωρητικό* από τα κυριότερα βιβλία του Foucault. Είναι γνωστό ότι στα περισσότερα από τα άλλα σημαντικότερά του βιβλία – *Ιστορία της τρέλας*,⁴ *Η γέννηση της κλινικής*,⁵ *Οι λέξεις και τα πράγματα*,⁶ *Επιτήρηση και τιμωρία*,⁷ *Η χρήση των ηδονών*,⁸ *Η επιμέλεια του εαυτού*–⁹, ο Foucault έκανε θεωρία μεν, δηλαδή διατύπωνε συστηματικά υποθέσεις, αλλά μόνο *δια μέσου ιστορικής έρευνας* – ακριβέστερα, δια μέσου της συγκεκριμένης εφαρμογής της αρχαιολογικής-γενεαλογικής του μεθόδου. Στη δε *Αρχαιολογία της γνώσης*,¹⁰ η έμφαση είναι στην ίδια τη μεθοδολογία, και τα καθαυτό θεωρητικά/φιλοσοφικά ζητήματα και πάλι τίθενται κατά έμμεσο τρόπο. Αν προχωρούσε και ολοκλήρωνε την *Ιστορία της σεξουαλικότητας* σύμφωνα με το αρχικό του σχέδιο, όπως αυτό διαφαίνεται στον πρώτο τόμο, η αξία τούτου του τόμου πιθανότατα θα επισκιαζόταν από τους επόμενους. Θα προσλάμβανε δηλαδή περισσότερο τον χαρακτήρα της «εισαγωγής» και λιγότερο εκείνον της «θεωρίας». Θα ήταν ίσως πιο δύσκολα κατανοητό ότι κατ' ουσίαν πρόκειται για το ίδιο πράγμα.

Θα προσεγγίσουμε, λοιπόν, τούτον τον πρώτο τόμο ως θεωρητικό κείμενο, ξεκινώντας όμως από το δεδομένο της εισαγωγής σε ένα έργο που δεν έγινε. Αυτό ίσως μας επιτρέψει να συλλάβουμε με πιο συγκεκριμένο τρόπο τη σύμπτωση μεταξύ θεωρίας και εισαγωγής. Το «έργο δεν έγινε» μεν, αλλά έχουμε παρόλα αυτά τους τίτλους του, όπως αυτοί είχαν προαναγγελθεί στην αρχική έκδοση του πρώτου τόμου:

2^{ος} τόμος: *Η σάρκα και το σώμα*

3^{ος} τόμος: *Η σταυροφορία των παιδιών*

4^{ος} τόμος: *Η γυναίκα, η μητέρα και η υστερική*

5^{ος} τόμος: *Οι διεστραμμένοι*

6^{ος} τόμος: *Πληθυσμοί και φυλές*

Πρόκειται για τίτλους που αποκαλύπτουν κατά τρόπο εντυπωσιακά σαφή, θα έλεγα, ότι ο πρώτος τόμος προοριζόταν όντως για εισαγωγή. Αναγνωρίζουμε σε αυτούς κομβικά σημεία του πρώτου τόμου – κατά μία έννοια, ίσως τα πιο κομβικά.

Η σάρκα και το σώμα αναφέρονται στην πρώτη κύρια υπόθεση που διατυπώνει ο Foucault στον πρώτο τόμο, ότι ο νεοτερικός λόγος της σεξουαλικότητας αντλεί την καταγωγή του από τη χριστιανική πρακτική της εξομολόγησης που εντατικοποιήθηκε και γενικεύτηκε από την αντιμεταρρύθμιση κι έπειτα. Κατά συνέπεια, ο τίτλος σηματοδοτεί το πέρασμα από τη θρησκευτική «εξομολόγηση της σάρκας» στην καθαυτό νεοτερική «*scientia sexualis*» που επικεντρώνεται στη μελέτη και τον έλεγχο των σεξουαλικών λειτουργιών και ηδονών του ανθρώπινου σώματος.¹¹

Και οι υπόλοιποι τέσσερις τίτλοι αντιστοιχούν σε μια τετράδα μορφών ανθρώπινης σεξουαλικότητας και συναφών πρακτικών που κατά τον Foucault αποτελούν τα κεντρικά στρατηγικά σημεία επί των οποίων συγκροτήθηκε το πλέγμα γνώσης και εξουσίας της νεοτερικής δυτικής σεξουαλικότητας.¹²

Η σταυροφορία των παιδιών αναφέρεται στο «αυνανιζόμενο παιδί» και την «παιδαγωγικοποίηση της παιδικής σεξουαλικότητας».

Η γυναίκα, η μητέρα και η υστερική στην «υστερική γυναίκα» και την «υστερικοποίηση του σώματος της γυναίκας».

Οι διεστραμμένοι στον «διεστραμμένο ενήλικα» και την «ψυχιατροποίηση των διαστροφικών ηδονών».

Και τέλος, ο τίτλος *Πληθυσμοί και φυλές* παραπέμπει στο «μαλθουσιανό ζευγάρι» και την «κοινωνικοποίηση των διαγωγών τεκνοποίησης».

Κατά μία έννοια, αυτές είναι οι κυριότερες υποθέσεις που διατυπώνει ο Foucault στον πρώτο τόμο για το συγκεκριμένο ζήτημα που επρόκειτο να τον απασχολήσει στους επόμενους πέντε τόμους. Η πρώτη αφορά την καταγωγή της νεοτερικής δυτικής σεξουαλικότητας και οι υπόλοιπες τέσσερις τον τρόπο με τον οποίο αυτή συγκροτήθηκε ως σύστημα λόγων και πρακτικών.

Είπαμε, πιο πριν, ότι κάποιες θεωρητικές διατυπώσεις δεν είναι απαραίτητο να είναι ή να μην είναι επαληθεύσιμες από την εμπειρική ή ιστορική έρευνα. Το ίδιο ισχύει και για τη διατύπωση υποθέσεων σε μια εισαγωγή. Το αν η νεοτερική δυτική σεξουαλικότητα οφείλει μέρος τουλάχιστον της καταγωγής της στη χριστιανική πρακτική της εξομολόγησης δεν είναι βέβαιο πως είναι κάτι που μπορεί να αποδειχτεί ή να απορριφθεί εμπειρικά. Το ίδιο ισχύει για το αν οι τέσσερις αυτές μορφές σεξουαλικού ανθρώπου, μαζί με τις τέσσερις αντίστοιχες πρακτικές λόγου εντός των οποίων συγκροτήθηκαν, όντως συναποτελούν τις βα-

σικές συνιστώσες του συστήματος της σεξουαλικότητας. Και υπ' αυτή την έννοια δεν έχει και τόση σημασία που ο Foucault δεν προχώρησε επί τη βάση του αρχικού του σχεδίου. Ακόμη και αν προχωρούσε και ολοκλήρωνε το αρχικό του σχέδιο, είναι πιθανό ότι όλα αυτά θα παρέμεναν υποθέσεις, δεν είναι σίγουρο ότι θα καταχωρίζονταν κάπου ως εμπειρικά αποδεδειγμένες αληθείς προτάσεις.

Ποια είναι, λοιπόν, η αξία των υποθέσεων που παραμένουν υποθέσεις είτε ασχοληθούμε με την εμπειρική ή ιστορική τους διερεύνηση είτε όχι; Με άλλα λόγια: έχει κάποια αξία η θεωρία ως διατύπωση υποθέσεων, όταν πρόκειται για υποθέσεις που μπορεί να καθοδηγούν την έρευνα αλλά ούτε επαληθεύονται ούτε απορρίπτονται από αυτήν; Θέτοντας το ερώτημα σε σχέση με το συγκεκριμένο κείμενο του Foucault, τον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας*. Ας ξεχάσουμε προς στιγμήν την τεράστια και ποικιλόμορφη επιρροή την οποία άσκησε. Ας πούμε ότι τούτη υπήρξε, επειδή έγινε σωστό μάρκετινγκ, επειδή το θέμα ήταν πιασάρικο, επειδή ο Foucault ήταν ήδη ένα πασίγνωστο και εξαιρετικά trendy όνομα. Θα είχε κάποια αξία τούτος ο τόμος, ως εισαγωγή σε ένα έργο που δεν παίχτηκε, ως απλώς ένα σύνολο θεωρητικών διατυπώσεων, ως διατύπωση υποθέσεων που έμειναν ξεκρέμαστες;

Η καταφατική απάντηση σε τούτο το ερώτημα δεν είναι διόλου αυτονόητη. Ακόμη και αν απαλλαγούμε από την άμεσα ή έμμεσα εμπειριστική σύλληψη της σχέσης μεταξύ θεωρίας και έρευνας, σύμφωνα με την οποία η θεωρία είτε ακολουθεί την έρευνα είτε επαληθεύεται ή απορρίπτεται από αυτήν, το ζήτημα είναι ότι *από την άλλη ο Foucault δεν θα μπορούσε να ενταχθεί σε κάποια από τις κυριότερες εναλλακτικές ως προς τον εμπειρισμό προσεγγίσεις*.

Δεν είναι φαινομενολόγος, δεν «βάζει σε παρένθεση» καμία πραγματικότητα. Κατά μία έννοια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτό που κάνει, αφήνοντας χωρίς συνέχεια τον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας*, είναι κατά ειρωνική σύμπτωση περίπου το αντίστροφο της φαινομενολογικής «εποχής». Η νεοτερική δυτική σεξουαλικότητα ως κοινωνικο-ιστορική πραγματικότητα καθιστά την «παρουσία» της ακόμη αμεσότερη στις θεωρητικές διατυπώσεις τούτου του τόμου, ακριβώς από το γεγονός ότι λείπουν οι επόμενοι τόμοι που θα αναφέρονταν εκτενέστερα σε αυτήν. Ούτε όμως είναι εγελιανός. Δεν καταργεί την απόσταση μεταξύ θεωρίας και εμπειρικής έρευνας εντάσσοντας και τις δύο στην κίνηση κάποιας ιστορικής ολότητας, όπου σκέψη και πράξη ενώνονται εις σάρκα μίαν. Απλώς, στην προκειμένη περίπτωση, δεν ασχολείται τελικά με τη δεύτερη, όπως αρχικά μας υπόσχεται.

Το ζητούμενο, λοιπόν, είναι η αξία της θεωρίας ως διατύπωσης υποθέσεων, που ούτε επαληθεύονται ούτε απορρίπτονται από την εμπειρική έρευνα, αλλά και που σαφώς διακρίνονται από αυτήν χωρίς να την υποκαθιστούν, και

που αναφέρονται αμεσότατα σε κάποιες ιστορικές πραγματικότητες.

Ο όρος «υπόθεση» υπάρχει στο κείμενο του Foucault, και μάλιστα σε περίοπτη θέση, στον τίτλο του δεύτερου από τα πέντε μέρη: «Η υπόθεση της καταστολής».¹³ Το ενδιαφέρον, όμως, είναι ότι εδώ ο όρος «υπόθεση της καταστολής» σηματοδοτεί ένα *στόχο της κριτικής* του Foucault. Θα έλεγα, μάλιστα, ότι χωρίς να βιάζουμε καθόλου τα πράγματα θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ο *κύριος* στόχος της κριτικής του Foucault σε τούτο εδώ το βιβλίο. Ακόμα πιο πολύ: το *βασικό κίνητρο* για τη συγγραφή τούτου του βιβλίου, και τελικά η *σημαντικότερη συμβολή* του, πιστεύω ότι είναι η άσκηση κριτικής σε ό,τι ο Foucault αποκαλεί «υπόθεση της καταστολής».¹⁴

Ποια είναι τότε η *θετική* σχέση του Foucault με τις υποθέσεις; Δηλαδή, ποια είναι η κεντρική υπόθεση που διατυπώνει και ενστερνίζεται ως δική του; Σε γενικές γραμμές, η «υπόθεση της καταστολής» είναι η θεωρία που υποστηρίζει ότι η σχέση μεταξύ εξουσίας και σεξ είναι σχέση καταστολής – ότι η εξουσία καταστέλλει το σεξ. Ο Foucault καθιστά σαφές ρητά ότι δεν διατυπώνει κάποια «αντι-υπόθεση» που θα υποστήριζε ότι η εξουσία δεν καταστέλλει το σεξ, αλλά το αφήνει ελεύθερο. Ούτε αποσκοπεί να καταδείξει –εμπειρικά ή αλλιώς– ότι η υπόθεση της καταστολής είναι λανθασμένη. Οι *θετικές* υποθέσεις του Foucault συνίστανται πρώτα απ' όλα στο *ίδιο το έργο της κριτικής της υπόθεσης της καταστολής*, που δεν ισοδυναμεί με την απόρριψή της.

Κατά μία έννοια, η πρώτη υπόθεση που διατυπώνει ο Foucault είναι η *ίδια η υπόθεση της καταστολής*. Στα πρώτα κεφάλαια, τη διατυπώνει εκτενέστατα, με πολλαπλούς τρόπους, και ενίοτε με ύφος τόσο πειστικά θετικό, που κάποιος απρόσεκτος αναγνώστης θα μπορούσε να νομίσει ότι πρόκειται όντως για δικές του απόψεις (έχει συμβεί αυτό με φοιτητές μου και όχι μόνο). Είναι το *πρώτο στάδιο της κριτικής*: η *έκθεση* των απόψεων επί των οποίων ασκείται κριτική. Ο θετικός τρόπος παρουσίασης της υπόθεσης στην οποία προτίθεται να ασκήσει κριτική δεν συνίσταται σε κάποιου είδους «fair play». Ή έστω δεν συνίσταται *μόνο* σε κάτι τέτοιο.¹⁵ Έχει να κάνει και με το είδος των απόψεων που έχει επιλέξει ως στόχο κριτικής. Πιο συγκεκριμένα, με το *υποκείμενο της εκφοράς* τούτων των απόψεων. Πρόκειται σίγουρα για ένα σύνθετο υποκείμενο εκφοράς: ας προσπαθήσουμε να διακρίνουμε κάποιες από τις κεντρικές του συνιστώσες.

Ας ξεκινήσουμε από το πιο εμφανές. Η υπόθεση της καταστολής, η θεωρία δηλαδή ότι η εξουσία με τις διαφορετικές μορφές της ποικιλοτρόπως καταστέλλει το σεξ, αποτελεί πρώτα απ' όλα μια από τις κυριότερες διατυπώσεις του *φροϋδο-μαρξισμού* –στις διαφορετικές εκδοχές του (Reich, Marcuse κλπ.). Πρόκειται, λοιπόν, για ένα *κοινωνικο-φιλοσοφικό* υποκείμενο εκφοράς.

Επιπλέον, κατά τρόπο λιγότερο άμεσα πολιτικό, η ίδια η *φροϋδική ψυχανάλυση*, συμπεριλαμβανομένης και της *λακανικής* της εκδοχής, έχει συντελέσει στην επιστημονική τεκμηρίωση αλλά και στη θεραπευτική ενεργοποίηση της υπόθεσης της καταστολής, κυρίως δια μέσου της έννοιας της απώθησης της σεξουαλικής ενόρμησης (καθώς και της άμεσα συναφούς με αυτήν έννοιας της μετουσίωσης). Εδώ έχουμε να κάνουμε με ένα *θεσμικο-επιστημονικό* υποκείμενο εκφοράς.

Τέλος, υπάρχει βέβαια και το *κοινωνικο-κινηματικό* υποκείμενο εκφοράς. Το περίφημο *κίνημα της σεξουαλικής απελευθέρωσης*, το οποίο συνάρθρωσε ολόκληρη την απελευθερωτική του ρητορική επί τη βάσει ακριβώς της υπόθεσης της καταστολής.

Το πρώτο και το τρίτο από τα παραπάνω υποκείμενα προφανώς συνδέονται άμεσα. Άλλωστε, υπάρχει και η άποψη που θέλει τον φροϋδο-μαρξισμό ως την κύρια θεωρητική έκφραση του κινήματος της σεξουαλικής απελευθέρωσης. Από την άλλη, έχει κάποια σημασία να τα διακρίνουμε. Στη Γαλλία της δεκαετίας του '70, στην οποία έγραφε και πρώτιστα απευθυνόταν ο Foucault, με την επικράτηση του αλτουσεριανού μαρξισμού αλλά και των διαφόρων παραλλαγών του μεταδομισμού στους κύκλους της ριζοσπαστικής διανόησης, ο φροϋδο-μαρξισμός δεν ασκούσε και τόσο άμεση επιρροή, σε σύγκριση τουλάχιστον με άλλες χώρες. Ο απόηχος όμως του γαλλικού Μάη του '68 ήταν ακόμη αρκετά αισθητός, και μαζί του επίσης αισθητά ήταν τα απόνερα του άμεσα συναφούς με αυτόν κινήματος της σεξουαλικής απελευθέρωσης.

Τούτο δεν σημαίνει ότι ο φροϋδο-μαρξισμός ως θεωρητικό ρεύμα είναι άνευ σημασίας. Οι στόχοι κριτικής του Foucault είναι και θεωρητικοί. Ο φροϋδο-μαρξισμός μπορεί να μην ασκούσε τόσο άμεση επιρροή στη Γαλλία, αλλά κάποια στοιχεία της εννοιολογίας του ενυπάρχουν υπό διαφορετική μορφή σε αρκετές από τις τάσεις του μεταδομισμού, τις οποίες ο Foucault, ίσως για λόγους τακτικής που αφορούν τις προοπτικές υποδοχής του κειμένου του, αποφεύγει να κατονομάσει: Baudrillard, Lyotard («λιβιδική οικονομία»¹⁶), Deleuze και Guattari (οι οποίοι στον *Αντι-Οιδίποδα*¹⁷ αναφέρονται αρκετά θετικά στον Reich). Ο φροϋδο-μαρξισμός –με μια «ευρύτερη» έννοια, ως θεωρητική προσέγγιση που υποστασιοποιεί τη σεξουαλική επιθυμία (ή την επιθυμία εν γένει) προσδίδοντάς της μια εγγενώς επαναστατική ή απελευθερωτική ιδιότητα, η οποία όμως καταστέλλεται ή ανακυκλώνεται από το καπιταλιστικό ή το όποιο άλλο σύστημα εξουσίας– ήταν κάτι διάχυτο στη γαλλική διανόηση της δεκαετίας του '70, ακόμη και σε κύκλους που δεν σχετίζονταν άμεσα με τον ίδιο τον φροϋδο-μαρξισμό ή με άλλες παρεμφερείς μορφές εγελιανισμού –ακόμη και στον μεταδομισμό, του οποίου ο ίδιος ο Foucault αποτελούσε έναν από τους επιφανέστερους εκπροσώπους (άλλωστε είναι γνωστή η φιλία του με τον

Deleuze, καθώς και ότι αναφέρει την «εργασία που διεξάγει [ο Deleuze] μαζί με τον F. Guattari» ως πηγή έμπνευσης για το προηγούμενό του βιβλίο, το *Επιτήρηση και τιμωρία*¹⁸).

Με την ίδια την ψυχανάλυση, ο Foucault μπορεί να μην είχε ιδιαίτερα στενές σχέσεις, αλλά είναι γνωστή η κολοσσιαία επιρροή που ασκούσε η λακανική ιδίως ψυχανάλυση στις περισσότερες από τις παραλλαγές του μεταδομισμού. Με πιθανώς μοναδικές εξαιρέσεις τον Foucault και τους Deleuze και Guattari (οι οποίοι διαφοροποιούνται από, αλλά και συστηματικά συνδιαλέγονται με αυτήν), η (λακανική) ψυχανάλυση αποτελεί ίσως τον πιο ευδιάκριτο κοινό παρονομαστή της κατά τα άλλα εξαιρετικά ποικιλόμορφης πληθώρας θεωρητικών τάσεων που συναπαρτίζουν τον μεταδομισμό.

Το υποκείμενο εκφοράς της υπόθεσης ή θεωρίας της καταστολής, λοιπόν, συναποτελείται από μια θεωρητική-θεσμική, μια κοινωνικο-φιλοσοφική και μια κοινωνικο-κινηματική συνιστώσα που και οι τρεις, λιγότερο ή περισσότερο άμεσα, σχετίζονται *θετικά* με τον Foucault και τη δουλειά του. Ακριβέστερα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι τρεις αυτές συνιστώσες του υποκειμένου εκφοράς της υπόθεσης της καταστολής ορίζουν ένα *πλαίσιο λόγων και πρακτικών* εντός του οποίου κινείται η ίδια η σκέψη του Foucault ως προς τις θεωρητικές αλλά και τις πολιτικές της διαστάσεις.

Αν δίνω τόση σημασία σε δεδομένα που είναι λίγο-πολύ γνωστά, οφείλεται ακριβώς στο ότι πρόκειται για υποθέσεις που παραμένουν υποθέσεις – που δεν είναι κατ' ανάγκην εμπειρικά, δηλαδή αντικειμενικά, επαληθεύσιμες ή μη. Η αξία των υποθέσεων, δηλαδή των θεωριών ως τέτοιων, κρίνεται σε τεράστιο βαθμό στο επίπεδο της υποκειμενικής τους διάστασης. Δηλαδή, συγκεκριμένα, στο επίπεδο του ποιος τις εκφέρει, σε ποιους απευθύνεται, σε ποιους ασκεί κριτική. Αν, για παράδειγμα, η κριτική της «υπόθεσης της καταστολής» είχε ασκηθεί από κάποιον συντηρητικό αμερικανό στοχαστή με κύριο αναγνωστικό κοινό τους ομοφρονούντες του, η σπουδαιότητα αυτής της –οσοδήποτε πειστικής– κριτικής θα ήταν ασύγκριτα μικρότερου βεληνεκούς από εκείνην του Foucault. Το –πρωτοφανώς ίσως– προκλητικό στοιχείο ως προς τα υποκείμενα εκφοράς στην περίπτωση του Foucault και της κριτικής της υπόθεσης της καταστολής είναι ότι ασκείται κριτική σε μια υπόθεση που αποτελούσε διάχυτη και κατά μέγα μέρος αυτονόητη παραδοχή της πιο ριζοσπαστικής συνιστώσας της σύγχρονης ευρωπαϊκής σκέψης εκ μέρους ενός από τους πλέον σημαντικούς εκφραστές της.

Ο Foucault δεν απευθύνεται ούτε ασκεί κριτική στον αντίπαλο. Υπ' αυτή την έννοια, δεν είναι ο Foucault του *Οι λέξεις και τα πράγματα* και της *Αρχαιολογίας της γνώσης*, που στόχευε την κριτική του προς το «άλλο στρατόπεδο» εκείνης της ιδεολογικο-φιλοσοφικής συγκυρίας, ήτοι προς

τους φαινομενολόγους, τους υπαρξιστές και τους παντός είδους εκφραστές της ανθρωπιστικής ιδεολογίας, της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας και της φιλοσοφίας του συγκροτητικού υποκειμένου. Έστω και αν σε ένα καθαρά φιλοσοφικό/θεωρητικό επίπεδο ο βαθύτερος στόχος της κριτικής του, όπως στα περισσότερα από τα έργα του, είναι και πάλι ο διάχυτος εγελιανισμός που υφέρπει σχεδόν στο σύνολο της αριστερής και κριτικής σκέψης, σε ένα επίπεδο πιο άμεσα ιδεολογικο-πολιτικό στρέφει την κριτική του και απευθύνεται πρώτιστα προς το διανοητικό περιβάλλον στο οποίο ο ίδιος ανήκει. Όταν εκθέτει αναλυτικά την ίδια την υπόθεση της καταστολής, συμπεριλαμβάνοντας και τις πιο περισπούδαστες και περίτεχνες εκδοχές της, όταν την παρουσιάζει σαν να συντάσσεται, έστω προσωρινά, με αυτήν, είναι σαν να λέει: «Μέχρι τώρα πιστεύαμε ότι... Μήπως πρέπει να τα ξανασκεφτούμε όλα αυτά;»

Κατά μία έννοια, η κριτική προσέγγιση του Foucault θυμίζει την προσέγγιση του Kant στην *Υπερβατική Διαλεκτική*.¹⁹ Ο Kant εκθέτει τις αναπόφευκτες πλάνες του ορθού λόγου, από τις οποίες δεν μπορούμε να απαλλαγούμε παρ' ότι τις εκθέτουμε κριτικά ως πλάνες, επειδή είναι πλάνες εγγενείς στην ίδια την άσκηση του ορθού λόγου. Ο Foucault εκθέτει τις «πλάνες» (σε εισαγωγικά διότι δεν χρησιμοποιεί τον όρο «πλάνες») που στηρίζουν την υπόθεση της καταστολής, θεωρώντας τις επίσης «αναπόφευκτες», υπό την έννοια ότι διέπουν και προσδιορίζουν την ίδια την προοδευτική και κριτική σκέψη, ακόμα και στις πιο ριζοσπαστικές εκδοχές της. Πρόκειται προφανώς για *κοινωνικο-ιστορικά* «αναπόφευκτες πλάνες», και εδώ βέβαια διαφέρει ριζικά από την υπερβατική προσέγγιση του Kant. Δεν πρόκειται για κάτι εγγενές στην ανθρώπινη φύση ή ουσία ή νόηση, αλλά για κάτι που συγκροτήθηκε κοινωνικο-ιστορικά, μαζί με την ίδια τη σεξουαλικότητα. Η κύρια αιχμή της κριτικής του Foucault στην υπόθεση της καταστολής είναι ότι τούτη ανήκει στο ίδιο το πλέγμα γνώσης και εξουσίας της σεξουαλικότητας, αποτελώντας τρόπον τινά την «προοδευτική» ή «ανατρεπτική» του πλευρά. Η «πλάνη», όπως και με την ίδια τη σεξουαλικότητα, δεν συνίσταται σε κάτι που είναι λάθος με την έννοια ότι δεν ισχύει, αλλά στην *υποστασιοποίηση* – στο ότι κάτι αυτοπαρουσιάζεται ως *αντικειμενικά ισχύον*, και κατά συνέπεια οικουμενικό και ανιστορικό: το σεξ είναι κάτι αντικειμενικά ισχύον, ο σεξουαλικός άνθρωπος υπάρχει αντικειμενικά, και η σεξουαλική του επιθυμία είναι αντικειμενικά απελευθερωτική.

Δύο λόγια ακόμα για το τι εννοώ με τη φράση «*κοινωνικο-ιστορικά αναπόφευκτη* (πλάνη)». Πρώτα απ' όλα, δεν έχει καμία σχέση με κάποιου είδους «ιστορική αναγκαιότητα». Η υπόθεση της καταστολής, όπως και η ίδια η σεξουαλικότητα στο σύστημα της οποίας –σύμφωνα με τον Foucault– αυτή εντάσσεται, είναι «κοινωνικο-ιστορικά ανα-

πόφευκτη», υπό την έννοια ενός συνόλου κανόνων που είναι ιστορικά κατασκευασμένοι μεν, που δεν είναι αιώνιοι ή αντικειμενικοί, αλλά που ορίζουν το λέγειν και το πράττειν μιας συγκεκριμένης κοινωνίας και εποχής. Ένας όρος του Foucault στην *Αρχαιολογία της γνώσης* που πιστεύω ότι είναι εφαρμόσιμος και εδώ, και που τον συνδέει αλλά ταυτόχρονα τον διακρίνει από την καντιανή προσέγγιση, είναι το *ιστορικό a priori*.²⁰ Ένα *a priori* ιστορικά κατασκευασμένο μεν, αλλά που προσδιορίζει κατά τρόπο σχεδόν αναπόφευκτο το τι λέγεται και πράττεται σε μια κοινωνία μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου. Κάποιος που ζει στη νεότερη δυτική κοινωνία είναι δύσκολο έως αδύνατο να διαφεύγει από την ταυτότητα του «σεξουαλικού ανθρώπου», με ό,τι μπορεί αυτό να σημαίνει στη συγκεκριμένη περίπτωση του. Και κάποιος που ζει και σκέφτεται «προοδευτικά» ή «ριζοσπαστικά» στη νεότερη δυτική κοινωνία είναι δύσκολο έως αδύνατο να μην αντιλαμβάνεται την ελεύθερη έκφραση της σεξουαλικής του επιθυμίας ως δύναμη τουλάχιστον ανατρεπτικής ή απελευθερωτικής. Ζώντας στο ιδεολογικό κλίμα της εποχής όπου γράφει, που σίγουρα έχει την ιδιαιτερότητά του – στα μέσα της δεκαετίας του '70: νωπές είναι ακόμα οι μνήμες του Μάη και των άλλων εξεγέρσεων των sixties· ανθίζουν τα νέα κοινωνικά κινήματα· δεν έχει αρχίσει ακόμα η μεγάλη συντηρητική αντεπίθεση και η συναφής με αυτήν υποχώρηση των προοδευτικών ρευμάτων και των ριζοσπαστικών ιδεών γενικότερα–, ο Foucault θεωρεί ότι μια θετική στάση απέναντι στη σεξουαλική απελευθέρωση ή/και ελευθεριότητα βρίσκεται ανάμεσα στα κυριότερα «πολιτικά ανακλαστικά», ούτως ειπείν, του κοινωνικού προοδευτισμού.

Θα ήταν παιδαριώδες να κατηγορήσει κανείς τον μαρξισμό ότι με την κριτική του καπιταλισμού οδηγεί πίσω στη φεουδαρχία. Παρομοίως, θα ήταν μάλλον αφελές να υποστηρίξει κανείς ότι η κριτική του Foucault στην υπόθεση της καταστολής και στις σεξουαλικο-απελευθερωτικές ιδέες οδηγεί πίσω στον σεξουαλικό συντηρητισμό. Από την άλλη όμως, με την κριτική του Foucault τίθεται ένα επιπλέον ζήτημα –που οι ντετερμινιστικές τουλάχιστον εκδοχές του μαρξισμού το έχουν λυμένο. Το ότι δεν πρόκειται για «ιστορική αναγκαιότητα» σημαίνει ότι οι ίδιες οι συνθήκες που καθιστούν «κοινωνικο-ιστορικά αναπόφευκτη» τη σεξουαλικότητα και την υπόθεση της καταστολής δεν είναι κοινωνικο-ιστορικά αναπόφευκτες. Ενδεχομενικός ήταν ο τρόπος που επικράτησαν, αλλά ενδεχομενικός θα είναι και ο τρόπος που θα ξεπεραστούν –αν κάποτε ξεπεραστούν. Ο Foucault δεν είναι κάποιος που ασκεί κριτική στο σύστημα της σεξουαλικότητας μιλώντας από μια θέση *εκτός* αυτού. Όχι μόνο επειδή ο κριτικός του λόγος ανήκει στο ευρύτερο πλαίσιο εντός του οποίου αρθρώνεται ο σεξουαλικός λόγος μαζί με την υπόθεση της καταστολής, όχι μόνο επειδή σύμφωνα με τον ίδιο δεν είναι

εφικτό ένα «εκτός» αυτού του ιστορικού *a priori* στη συγκεκριμένη κοινωνία και εποχή μας, αλλά και επειδή δεν είναι ο ίδιος σε θέση να οικοδομήσει ένα –εικονικό, έστω– «εκτός», από τη θέση του οποίου θα ασκούσε την κριτική του–, όπως κάνει ο (ντετερμινιστικός) μαρξισμός με τον σοσιαλισμό, που είναι το ιστορικά αναγκαίο «επόμενο στάδιο».

Σε τούτο το βιβλίο, το «επόμενο στάδιο», μετά το σύστημα της σεξουαλικότητας, υπάρχει μόνο λίγες αράδες πριν απ' το τέλος, στην εξής διατύπωση: «...πρέπει να αναλογιστούμε ότι ίσως μια μέρα, σε μια άλλη οικονομία των σωμάτων και των ηδονών, δεν θα κατανοούμε πώς κατάφεραν οι πανουργίες της σεξουαλικότητας και της εξουσίας που υποστυλώνει το σύστημά της να μας υποβάλουν σ' αυτήν την αυστηρή μοναρχία του σεξ, σε σημείο ώστε να αφιερωνόμαστε στο ατέρμονο καθήκον να παραβιάζουμε το μυστικό του και να αποσπούμε από αυτή τη σκιά τις πιο αληθινές εξομολογήσεις».²¹

«...[Ι]σως μια μέρα, σε μια άλλη οικονομία των σωμάτων και των ηδονών...»: Αν κάποιος με ρωτούσε ποια είναι κατά την άποψή μου η πιο αινιγματική διατύπωση που έχω ποτέ μου διαβάσει από το ευρύτερο πεδίο της κοινωνικής ή/και πολιτικής θεωρίας, μάλλον θα επέλεγα τούτη εδώ τη φράση. Τη λέξη «αινιγματική», όμως, την εννοώ στην πιο κυριολεκτική της σημασία, δεν εννοώ «ακατανόητη» ή «υπερβολικά αόριστη». «Αινιγματική», υπό την έννοια ακριβώς του *αινίγματος*: που σε προκαλεί να το λύσεις, δίνοντάς σου κάποια στοιχεία που ίσως σε βοηθήσουν, χωρίς από την άλλη να σου εγγυάται κανείς ότι θα τα καταφέρεις, αν ακολουθήσεις κάποια «σωστή μέθοδο», όπως π.χ. με ένα μαθηματικό πρόβλημα. Ποια θα μπορούσε να είναι αυτή η «άλλη οικονομία των σωμάτων και των ηδονών», στην οποία «ίσως μια μέρα» θα βρεθούμε, που θα είναι τόσο διαφορετική από το σύστημα της σεξουαλικότητας, ώστε να μας κάνει να απορούμε με το σεξουαλικό μας παρελθόν;

Η διατύπωση του παραπάνω αποσπάσματος έχει κάποια ρητορική αιχμή. Ο Foucault θέλει να ανατρέψει τη «φυσικότητα» του σεξ και της σεξουαλικότητας, παρουσιάζοντάς τα ως κάτι που σε μια άλλη κοινωνία και εποχή μπορεί να φαίνονται αλλόκοτα. Ακόμη, σε τούτο το απόσπασμα, το ίδιο το σεξ το παρομοιάζει με «σκιά» –ρητορικό σχήμα που φέρνει στον νου τις τελευταίες αράδες του *Οι λέξεις και τα πράγματα*, όπου παρομοιάζεται ο «άνθρωπος» με όνομα γραμμένο στην άμμο που κάποτε θα σβήσει το κύμα.²² Αλλά τα ρητορικά σχήματα προφανώς έχουν την ουσία τους. Μια «οικονομία των σωμάτων και των ηδονών» απαλλαγμένη από τη «σκιά» του σεξ. Δύο σελίδες πιο πάνω έχει πει: «...Από [το] σεξ πρέπει να απαλλαγούμε αν, με μια τακτική αναστροφή των διαφόρων μηχανισμών της σεξουαλικότητας, θελήσουμε να προτάξουμε ενάντια στις λαβές της εξουσίας τα σώματα, τις ηδο-

νές, τις γνώσεις, ως προς την πολλαπλότητά τους και τη δυνατότητά τους να αντιστέκονται. Σημείο στήριξης για μια αντεπίθεση ενάντια στο σύστημα της σεξουαλικότητας δεν πρέπει να είναι το σεξ-επιθυμία αλλά τα σώματα και οι ηδονές». ²³

Από τη μια, λοιπόν, το σεξ και η (σεξουαλική) επιθυμία, και από την άλλη τα σώματα και οι ηδονές. Δεν πρόκειται όμως για συμμετρική αντιπαράθεση. Όπως είδαμε, ο Foucault αναφέρεται σε «μια άλλη οικονομία των σωμάτων και των ηδονών». Διότι, προφανώς, σώματα και ηδονές υπάρχουν και στην «οικονομία» ή το σύστημα της σεξουαλικότητας. Απλώς υπάρχουν *οριζόμενα από αυτήν και από τη «μοναρχία» του σεξ*. Το αυνανιζόμενο παιδί, η υστερική γυναίκα, ο διεστραμμένος ενήλικας, το μαλθουσιανό ζευγάρι...

Η «άλλη οικονομία των σωμάτων και των ηδονών», επομένως, δεν είναι το «επόμενο στάδιο» που μοιραία κάποτε θα επέλθει, όταν, άγνωστο για ποιο λόγο, θα σταματήσουν να ισχύουν οι συνθήκες που καθιστούν αναπόφευκτο το σύστημα της σεξουαλικότητας και θα αντικατασταθούν από κάποιες άλλες. Είναι μια ρητορική ουτοπία, ένα κάλεσμα για αντίσταση στο εν λόγω σύστημα που είναι μεν αναπόφευκτο ως υπάρχον και ως κυρίαρχο, αλλά που δεν είναι ούτε ιστορικά αναγκαίο ούτε απολύτως αρραγές ως σύστημα. Σχηματοποιώντας λίγο, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η πολιτική στόχευση της κριτικής του Foucault συνίσταται στη μετατόπιση των όρων της διαμάχης της σχετικής με τη σεξουαλικότητα. Σύμφωνα με την «υπόθεση της καταστολής», οι όροι της διαμάχης είναι:

Από τη μια: καταστολή της σεξουαλικότητας από την εξουσία.

Από την άλλη: σεξουαλική απελευθέρωση.

Ενώ σύμφωνα με την κριτική του Foucault, οι όροι θα έπρεπε να είναι:

Από τη μια: σύστημα της σεξουαλικότητας, το οποίο συμπεριλαμβάνει και τη «σεξουαλική απελευθέρωση» που αποτελεί το προοδευτικό του άλλοθι.

Από την άλλη: αντίσταση στο σύστημα της σεξουαλικότητας επί τη βάσει εναλλακτικών λόγων, γνώσεων και πρακτικών που αφορούν σώματα και ηδονές και που έχουν απαλλαγεί από το «σεξ».

Δύο διαφορετικών ειδών ζητήματα τίθενται σε σχέση με τις παραπάνω σχηματοποιήσεις. Πρώτον, πρόκειται είπαμε για *μετατόπιση των όρων και όχι για υποκατάσταση των μεν από τους δε*. Αυτό σημαίνει κυρίως δύο πράγματα.

Ως προς τον πρώτο όρο της κάθε εκδοχής της διαμάχης: Η καταστολή δεν εξαφανίζεται· ο Foucault δεν αρνείται την ύπαρξη της καταστολής. *Την εντάσσει στο ίδιο το σύστημα της σεξουαλικότητας*. Καταδεικνύει κάτι που άλλωστε είναι ευνόητο, ότι η καταστολή, με τις πολλαπλές και ποικίλες διαφορετικές μορφές της, είναι εγγενές στοιχείο της σεξουαλικότητας, είναι βασικό τέχνασμα διαμέ-

σου του οποίου το ίδιο το σεξ καθίσταται ιδιαίτερα επιθυμητό. Η γνωστή «γοητεία του απαγορευμένου»: από τις περιγραφές του μυστικού ακόλαστου βίου και των οργίων των μοναχών στα πορνογραφικά αφηγήματα του 18ου και του 19ου αιώνα, καθώς και τη βικτωριανή «υποκρισία» που επέτρεπε τη συνύπαρξη πουριτανισμού και πρακτικών, όπως αυτές που διηγείται ο ακόρεστος ανώνυμος συγγραφέας της *Μυστικής ζωής μου*,²⁴ μέχρι το γεγονός ότι και στις μέρες μας «παράνομες» πρακτικές, όπως η μοιχεία, εξακολουθούν να αποτελούν ισχυρότατα «διεγερτικά», ακόμα και το ότι υπάρχουν άτομα που «κατά τα άλλα» τηρούν πλήρως τους κανόνες της «πολιτικής ορθότητας» και ταυτόχρονα «τη βρίσκουν» με ανέκδοτα για ξανθιές.

Ως προς τον δεύτερο όρο της κάθε εκδοχής της διαμάχης: Είπαμε ότι η σεξουαλική απελευθέρωση εντάσσεται στο ευρύτερο πεδίο του συστήματος της σεξουαλικότητας ως το προοδευτικό του άλλοθι. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι το στοιχείο της απελευθέρωσης εκλείπει τελείως από τον δεύτερο όρο της εκδοχής του Foucault. Προτρέποντας για αντίσταση στο σύστημα της σεξουαλικότητας, κατά μία έννοια είναι σαν να μας καλεί να *απελευθερωθούμε από τη σεξουαλικότητα: από τη «μοναρχία του σεξ»*. Τι μπορεί να σημαίνει αυτό συγκεκριμένα; Ο Foucault δεν είναι αιθεροβάμων, δεν αξιώνει για τον εαυτό του τον ρόλο ενός «αφ' υψηλού οραματιστή». Από πλευράς τόσο θεωρητικής όσο και πολιτικής, όταν μιλάει για αντίσταση την έχει αναζητήσει και ίσως εντοπίσει πρώτα απ' όλα *εκεί που ήδη υπάρχει* – δυνάμει έστω: στα κενά του συστήματος, στις ασυνέχειές του. Υπ' αυτή την έννοια, μέσα στο ίδιο το σύστημα της σεξουαλικότητας, ο Foucault «ακούει» φωνές διαφωνίας και πιθανής αντίστασης – ατόμων ή ομάδων που θέλουν να διαχειρίζονται τα σώματά τους και τις ηδονές τους κατά τρόπους διαφορετικούς από εκείνους που προβάλλει ή/και επιβάλλει ο σεξουαλικός λόγος, είτε στην κατασταλτική είτε στην «απελευθερωτική» είτε σε κάποια «ενδιάμεσή» του εκδοχή. Νομίζω ότι δεν θα ήταν καθόλου αναγωγιστικό να υποστηρίξουμε ότι υπάρχει μια σημαντική αντιστοιχία μεταξύ αφενός:

της θεωρητικής κίνησης δια της οποίας ο Foucault μετατοπίζει τους όρους της διαμάχης, από την καταστολή και τη σεξουαλική απελευθέρωση, στη σεξουαλικότητα και την αντίσταση σε αυτήν, και αφετέρου:

της προσπάθειας απεμπλοκής του φεμινιστικού κινήματος και του κινήματος για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων από το κίνημα της σεξουαλικής απελευθέρωσης – μιας προσπάθειας που ξεκίνησε κατά την ίδια δεκαετία που συνέγραψε ο Foucault τον πρώτο τόμο.

Έτσι φτάνουμε, όμως, σε ένα άλλου είδους ζήτημα που τίθεται αυτή τη φορά σε σχέση με τους όρους της διαμάχης, όπως θα έπρεπε αυτοί να είναι, σύμφωνα με τον Foucault. Πρώτα απ' όλα, κάτι που αναφέρθηκε και πιο πάνω, τα σώματα και οι ηδονές ενυπάρχουν και στο σύστημα της

σεξουαλικότητας. Κατά συνέπεια, η αντίσταση στο εν λόγω σύστημα δεν προβάλλει τα σώματα και τις ηδονές *εναντίον* του σεξ με σκοπό να *υποκαταστήσει* το μεν από τα δε, αλλά σκοπεύει να *συναρθρώσει λόγους και πρακτικές που αφορούν σώματα και ηδονές κατά τρόπο εναλλακτικό ως προς εκείνον της σεξουαλικότητας*. Και ποιος είναι αυτός ο τρόπος, ποια είναι δηλαδή η «μοναρχία» του σεξ επί των σωμάτων και των ηδονών; Ο Foucault αναλύει το πλέγμα γνώσης και εξουσίας της σεξουαλικότητας, περιγράφει στρατηγικές που συγκροτούν σεξουαλικές ταυτότητες, υποστηρίζει ότι δεν είναι η σεξουαλικότητα που απορρέει από το «σεξ» ως φυσικό δεδομένο, αλλά το ιστορικά προσδιορισμένο σύστημα λόγων και πρακτικών της σεξουαλικότητας που κατασκευάζει το «σεξ». Δεν αναφέρει κάτι πιο θεμελιώδες, ίσως επειδή το θεωρεί αυτονόητο, που αφορά ακριβώς *τη θεμελιώδη σχέση του σεξ με τα σώματα αφενός και με τις ηδονές αφετέρου*, και που αποτελεί τον *κοινό παρονομαστή*, ούτως ειπείν, όλων εκείνων που αναλύει ως στοιχεία του συστήματος της σεξουαλικότητας. Είναι όντως αυτονόητο, αλλά ας τολμήσουμε να ασχοληθούμε με το αυτονόητο.

Στο σύστημα της σεξουαλικότητας, η σχέση του σεξ με τα σώματα συνίσταται στην κατηγοριοποίηση των ανθρώπινων σωμάτων σε αρσενικά και θηλυκά, δηλαδή επί τη βάση των διαφορετικών γεννητικών οργάνων. Και η σχέση του σεξ με τις ηδονές συνίσταται στην τοποθέτηση της σεξουαλικής ηδονής, δηλαδή της ηδονής που προξενείται από την επαφή των γεννητικών οργάνων, στην κορυφή όλων των σωματικών ηδονών.

Τα επιχειρήματα και στις δύο περιπτώσεις είναι ισχυρά. Είναι ισχυρά ακριβώς επειδή η σεξουαλικότητα είναι *λόγος της νεοτερικότητας* –που σημαίνει λόγος που δίνει την πρωτοκαθεδρία στην επιστήμη, τουλάχιστον ως προς τη διάκριση αληθούς/ψευδούς. Εν προκειμένω βέβαια, εφόσον έχουμε να κάνουμε με σώματα και σωματικές ηδονές, τα επιχειρήματα αντλούνται από την επιστήμη της βιολογίας. Τα γεννητικά όργανα είναι όντως η πιο σημαντική ανατομική διαφορά, διότι είναι η διαφορά εκείνη που επιβάλλει διαφορετικές σωματικές λειτουργίες –ως προς την αναπαραγωγή του είδους, εννοείται. Και η σωματική ηδονή που προξενείται από την επαφή των γεννητικών οργάνων είναι όντως η πιο έντονη, διότι μια ηδονή τόσο έντονη ώστε να αποτελεί αυτοσκοπό, είναι απαραίτητη (στα ζώα) ως επαρκές κίνητρο για την αναπαραγωγή του είδους.

Το ενδιαφέρον είναι ότι αν και η αναπαραγωγή του είδους και στις δύο περιπτώσεις παίζει καθοριστικό *αιτιολογικό* ρόλο, στη συνέχεια το σύστημα της σεξουαλικότητας αποσυνδέεται από αυτήν. Η αναπαραγωγή δηλαδή, ως διαδικασία που εμπίπτει στην επιστημολογική αρμοδιότητα της βιολογίας, εξηγεί τόσο τη σημασία της διάκρισης των ανθρώπινων σωμάτων επί τη βάση του φύλου όσο και την πρωτοκαθεδρία της σεξουαλικής σωματικής ηδονής, αλλά

κατόπιν η ίδια στο σύστημα της σεξουαλικότητας αποκτά δευτερεύουσα θέση – είναι ενδεικτικό ότι μόνο μία από τις μορφές της ανθρώπινης σεξουαλικότητας που εντοπίζει ο Foucault αναφέρεται αποκλειστικά ή έστω κυρίως στην τεκνοποιία. Αυτό προφανώς σημαίνει ότι, ενώ η σεξουαλικότητα αντλεί τα θεμελιώδη επιχειρήματά της από τη βιολογία, η ίδια δεν αυτοπροβάλλεται καν ως βιολογικό σύστημα. Όπως φαίνεται και από την ανάλυση του Foucault, στη σύγχρονη τουλάχιστον εποχή, ο κυριότερος επισημονικός λόγος που κωδικοποιεί εννοιολογικά το σύστημα της σεξουαλικότητας δεν είναι η βιολογία αλλά η ψυχαναλυτική θεωρία των ενορμήσεων.²⁵

Το ζήτημα, όμως, είναι ότι με το πέρασμα από το βιολογικό επίπεδο στο ψυχο-κοινωνικό, το σύστημα της σεξουαλικότητας *εξακολουθεί να δίνει αδιαφιλονίκητη προτεραιότητα* τόσο στην κατηγοριοποίηση των σωμάτων επί τη βάση της διαφοράς των γεννητικών οργάνων όσο και στην πρωτοκαθεδρία της σεξουαλικής σωματικής ηδονής, ακόμη και *μετά την αποσύνδεση της μεν και της δε* από τη λειτουργία της αναπαραγωγής του είδους. *Εδώ ακριβώς συνίσταται η βασική υποστασιοποιητική διαδικασία στην οποία στηρίζεται το σύστημα της σεξουαλικότητας*. Εισερχόμενη στην ψυχο-κοινωνική σφαίρα και αποκοπόμενη από τη βιολογική, η σεξουαλικότητα δεν μπορεί παρά να αφορά άμεσα και υποκειμενικές οντότητες – κυρίως αυτές· πιο συγκεκριμένα, υποκειμενικές ταυτότητες και υποκειμενικές επιθυμίες. Διατηρώντας, όμως, στη βάση της τη βιολογικά προσδιορισμένη προτεραιότητα της γενετήσιας σωματικής διαφοράς και της γενετήσιας σωματικής ηδονής, η σεξουαλικότητα συγκροτεί *αντίστοιχες με την πρώτη* υποκειμενικές ταυτότητες και *αντίστοιχες με τη δεύτερη* υποκειμενικές επιθυμίες, *σαν να είναι αντικειμενικά δεδομένες*, όπως είναι αντικειμενικά δεδομένες οι βιολογικές πραγματικότητες στις οποίες αντιστοιχούν. Η πρωταρχικότητα της κατηγοριοποίησης των *υποκειμενικών ταυτοτήτων* σε «άντρες» και «γυναίκες» (το «κοινωνικό φύλο» σύμφωνα με τη φεμινιστική ορολογία) θεωρείται αντικειμενική, όπως η πρωταρχικότητα της ανατομικής διαφοράς των γεννητικών οργάνων, και η πρωτοκαθεδρία της *υποκειμενικής επιθυμίας* για σεξουαλική σωματική ηδονή θεωρείται αντικειμενική, όπως η πρωτοκαθεδρία της ίδιας της σεξουαλικής σωματικής ηδονής. Η εννοιολογική κωδικοποίηση από την πλευρά της ψυχαναλυτικής θεωρίας, εν προκειμένω, συνίσταται στην αντικειμενική πρωταρχικότητα που προσδίδει στο οιδιπόδειο και στη σεξουαλική ενόρμηση ως προς τη συγκρότηση της ανθρώπινης ταυτότητας και της ανθρώπινης επιθυμίας αντίστοιχα.

Η βάση της κριτικής του Foucault στο σύστημα της σεξουαλικότητας και στην υπόθεση της καταστολής είναι η κριτική της υποστασιοποίησης του σεξ και της σεξουαλικής επιθυμίας. Όπως οι περισσότερες υποστασιοποιήσεις, η εν λόγω υποστασιοποίηση έχει ένα υλικό/αντικειμενικό

υπόβαθρο που την καθιστά πειστική. Ο Foucault δεν επιλέγει τυχαία τους όρους «σώματα» και «ηδονές» για να τα προβάλει ως «σημείο στήριξης», για αντίσταση ενάντια στο σύστημα της σεξουαλικότητας. Τούτη η αντίσταση δεν μπορεί παρά να αφορά το αίτημα για απαλλαγή των υποκειμενικών σχέσεων με τα σώματα από την πρωταρχικότητα της διάκρισης μεταξύ σωμάτων επί τη βάσει της γενετήσιας διαφοράς, καθώς και για απαλλαγή των υποκειμενικών σχέσεων με τις σωματικές ηδονές από την πρωτοκαθεδρία της σεξουαλικής σωματικής ηδονής. Τα επιχειρήματα της σεξουαλικότητας είναι πολύ ισχυρά, επειδή εκκινούν από βιολογικά δεδομένα. Η κριτική ως σημείο στήριξης μιας αντίστασης ενάντια στη σεξουαλικότητα οφείλει πρώτα και κύρια να καταδείξει τα *όρια της δικαιοδοσίας της βιολογίας* – όρια που η ψυχαναλυτική θεωρία των ενορμήσεων κρυφίως προεκτείνει αντί να τα καταδεικνύει. Μια τέτοιου είδους κριτική, κατά την άποψή μου, θα είναι σαφώς πιο πειστική από την απόπειρα να αμφισβητηθούν τα ίδια τα βιολογικά δεδομένα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I: Η βούληση για γνώση* (μτφρ.: Τάσος Μπέτζελος), Πλέθρον, Αθήνα 2011 (πρώτη γαλλική έκδοση: *Histoire de la sexualité I: La volonté de savoir*, Gallimard, Παρίσι 1976).
- 2 Michel Foucault, *Histoire de la sexualité 2: L'usage des plaisirs*, Gallimard, Παρίσι 1984.
- 3 Michel Foucault, *Histoire de la sexualité 3: Le souci de soi*, Gallimard, Παρίσι 1984.
- 4 Michel Foucault, *Folie et déraison: Histoire de la folie à l'âge classique*, Plon, Παρίσι 1961· δεύτερη έκδοση: *Histoire de la folie à l'âge classique*, Gallimard, Παρίσι 1972.
- 5 Michel Foucault, *Naissance de la clinique*, PUF, Παρίσι 1963.
- 6 Michel Foucault, *Les mots et les choses: Une archéologie des sciences humaines*, Gallimard, Παρίσι 1966.
- 7 Michel Foucault, *Surveiller et punir: Naissance de la prison*, Gallimard, Παρίσι 1975.
- 8 Βλ. εδώ, σημ. 2.
- 9 Βλ. εδώ, σημ. 3.
- 10 Michel Foucault, *L'archéologie du savoir*, Gallimard, Παρίσι 1969.

- 11 Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I*, ό.π., σ. 25-90.
- 12 Αυτ., σ. 120 κ.ε.
- 13 Αυτ., σ. 25-64.
- 14 Κάτι που συχνά παραμελείται εξαιτίας της τεράστιας σημασίας που έχει δοθεί στην εννοιολογία της «βιοεξουσίας» και της «βιοπολιτικής» που αναπτύσσεται στο πέμπτο και τελευταίο μέρος του βιβλίου· αυτ., σ. 155-186. Έχω ασχοληθεί αλλού με αυτό που κατά την άποψή μου αποτελεί μια «μη φουκωική» τάση του Foucault για υπερβολική γενίκευση που ενυπάρχει στην εν λόγω εννοιολογία, και που έδωσε λαβή για τη χρησιμοποίηση της έννοιας της «βιοπολιτικής» σε ένα πολιτικο-θεωρητικό σχήμα που δεν έχει την παραμικρή σχέση με την προσέγγιση του Foucault στο ζήτημα της εξουσίας – αναφέρομαι στην περίπτωση του Giorgio Agamben· βλ. Kyrkos Doxiadis, «Three versions of “power” in Michel Foucault’s work», *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences* 4/8 (2009), ιδίως σ. 119-120.
- 15 Αν και βέβαια διαφοροποιείται σαφέστατα από τη χαμπερμασιανή έννοια της «ιδανικής κατάστασης ομιλίας», ο Foucault από την άλλη δεν θα διαφωνούσε ως προς τη χρησιμότητα μιας στοιχειώδους εντιμότητας στις θεωρητικές διαμάχες. Ίσως είναι από τις περιπτώσεις που μας θυμίζουν εκείνο το αμίμητο που είχε πει σε κάποια συνέντευξή του, ότι συμφωνεί με το Habermas λίγο περισσότερο απ’ ό,τι εκείνος μαζί του! Βλ. Michel Foucault, *Dits et écrits: 1954-1988, IV*, Gallimard, Παρίσι 1994, σ. 726. Εξάλλου, σε κάποια άλλη συνέντευξή του, είχε ρητά αποστασιοποιηθεί από την άσκηση «πολεμικής»· αυτ., σ. 591-593.
- 16 Jean-François Lyotard, *Économie libidinale*, Éditions de Minuit, Παρίσι 1974.
- 17 Gilles Deleuze / Félix Guattari, *L'Anti-Œdipe: Capitalisme et schizophrénie*, Éditions de Minuit, Παρίσι 1972.
- 18 Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής* (μτφρ.: Τάσος Μπέτζελος), Πλέθρον, Αθήνα 2011, σ. 33, σημ. 19.
- 19 Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1974 (πρώτη έκδοση: 1781, δεύτερη έκδοση: 1787), σ. 308-605.
- 20 Foucault, *L'archéologie du savoir*, ό.π., σ. 166-173.
- 21 Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I*, ό.π., σ. 186 (μτφρ. ελαφρώς τροποποιημένη).
- 22 Foucault, *Les mots et les choses*, ό.π., σ. 398.
- 23 Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I*, ό.π., σ. 184.
- 24 Αυτ., σ. 32-33.
- 25 Αυτ., ιδίως σ. 185-186.